

Fekete Csaba

Debrecen

Festett mellvéd és kegyesség*

In memoriam Ladislai Dávid

Szenci Molnár Albertnek lelki kenyere volt a zoltár és alapos jártasságot szerzett az emblémák világában. Az ő korában mindkettő magától értetődő módon volt a kegyesség, emberség, európaiság követelménye. Zoltárkönyvek címlapjáról nem hiányozhatott a hárfát pengető, vagy zeneszerszámát a földre helyezve fohászkozó bibliai király ábrázolása. Református orgonáinkon sehol nem látjuk szobrát. Az egyik protestáns énekeskönyvön is megjelent az imádkozó Dávid képe, azaz Váradon 1566-ban.¹ Bencédi Székely István prózazsoltárainak kiadásán is ékes-képes címlap díszlik 1548-ban, énekesek, hangszeresek, ószövetségi körmenet meg orgona is látható.² Ez a könyv azonban nem itthon készült, hanem Krakóban. Itthoni énekeskönyveink nem követték a képes címlapok hagyományát, de ne véljük, hogy szigorú képtilalom miatt kellett így történnie, a költség hiánya volt az oka.

Igen gazdag zoltárvegetáció virult Pfalz, a német református fejedelemség területén, a Hanau és Oppenheimer Biblia meg Heidelberg környékén. Erről elég keveset tudtak atyáink. Korunk teológusa a genfi zoltárok költőjével az évfordulókon is alig foglalkozik. Újabb az irodalomtörténet, főként Imre Mihály tanulmányai és előadásai irányították rá a figyelmet erre a háttérre.³ A zoltáros-kulturális vegetációban Móric, a nagyszerű adottságokkal megáldott tudós és művész fejedelem körül a klasszikus műveltség, szinkretizmus és időmértékes, latin és nemzeti nyelvű (azaz német) zoltárváltozatok, teljes gyűjtemények sorakoztak. Képek, hangszeresek, énekes és zenés ünnepi alkalmak.

Szenci Molnár Albert életműve, teljes munkássága, minden költői és tudományos törekvése feltétlenül biblikus elkötelezettséggel illeszkedett ebbe a környezetbe. Nem csak zoltárfordításaiban, minden más éneklésre szánt versében ezt a meghatározottságot vállalta. Ritkán említett és a református énekeskönyvből kifeledett énekei sorában meglapul egy méltatlanul mellőzött hitvallás (1806-ig ott volt a zoltárok végére mindenkor odaillesztett kilenc ének között): *Úr Isten, mely sokan vannak* (7 strófás, a 35. zoltár dallamára: *Pörölj Uram, pöröljimmel*). Csupán néhány sorát idézem, amelyek témánkhoz legszorosabban kapcsolódnak. Eddig még teológiai szakirodalmunkban senki nem foglalkozott vele, újabb is csak az irodalomtudományban került sugárkévéjébe – éppen hitvalló meg félremagyarázott mivoltában. Ez az ének foglalata:

* Készült az OTKA (TS 049863) pályázat támogatásával.

¹ RMNy 222 [= *Régi magyar nyomtatványok 1473–1600. Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum*. Bp. 1971. – Alább is mindig a szokásos szabványrövidítéssel utalok a tételszámra!]

² RMNy 74.

³ Ld. többek között Imre Mihály: Szenci Molnár Albert *Psalterium*ának poétikai programja 16. századi kontextusban. In: *A magyar költészet műfajai és formái a 17. században*, Szeged 2005, 239–254. Uő.: A Rimay-filológus Szenci Molnár Albert. In: It [= *Irodalomtörténet*] LXXXVII. (2006), 523–535.

Első ellenség az sátán
 ...
 Második ez család világ
 ...
 Harmad ellenségem rongál
 ...
 Ez én gyarló természetem,
 Az kiben én születtettem.

A megkísértést különös szemléletességgel tárja elénk egy félstrófa az ének közepén, amely képileg ábrázolja Kálvin és zsoltárköltőnk korában, de később is sokszor volt látható:

Mosolyog reám édesen,
 Hogy engem hozzá hitessen,
 És vigyen az széles útra,
 Melly mégyen az rút pokolra.

(1)

Nem érti (gyülekezettől, ünneptől és sákramentumtól távol szakadva nem is értheti) a modern irodalomtudomány ezt a hitvalló költészetet, de azért dolgának tartja értelmezését, amely – nagyon szépen szólván – elidegenült a tényleges mondanivalótól. Szenci Molnár költészetét függetleníti liturgikus meg vallásos meghatározottságtól. Kapcsolatba hozták már szegény Molnár Albertet a Faust-legendával,⁴ s ez még hagyján. Amolyan diákréfa-féle lehet ez, mint a Hatvani professzorról szárnyra kelt hírek, akiről nagyon jól tudták, hogy mélyen hívő ember és nagy tudós, semmi köze varázsláshoz, de a lakodalmas népet szórakoztató, illetve színi előadásokon helye van tündérmeséknek, garabonciásoknak és kísértetjárásnak. Szenci Molnár Albertet a tudomány komolyan illette boszorkánysággal. Szó szerint, *Boszorkányos Szenci Molnár Albert* egy modern tanulmány címe is, értelmezése is.⁵ Az ördög, világ, test kísértései ellen született éneke szolgál alapul hozzá. Az irodalmár természetesen nem Molnár Albert *Imádságos könyvecskéjénél* kezdte, meg az énekeskönyveknél, ahol ilyen titulusú imádsággal széltében találkozhatott volna.

(2)

Nem jártak jobban a protestáns graduálok sem. Tudniillik a világháborúkat ideológiai hadjárat előzte meg és kísérte, a keresztyénségtől elszakadás (*Erlösung vom Christo*) társult az államilag intézményesített gyilkolás újpogány ideológiájával. Azután meg agitáltak és kötelezték a meghódoltakat, hogy mindennemű vallásos hitet, erkölcsöt, eszmét az emberbe, méghozzá a szocialistának avagy kommunistának titulált pártba vetett hittel helyettesítsenek. Alapanyagot a pogányság szolgáltatott bőséggel.

Mai eklektikus (és eletronikus) eszmevilágunkban is pogány eszmék burjánzanak. Ha csak egy kevés igaza van a templomaink képes ábrázolásaiba csillagjólástól kezdve

⁴ Frank Baron: A Faust-monda és magyar változatai. Bornemisza Péter és Szenci Molnár Albert. In: ItK [= *Irodalomtörténeti Közlemények*] XC. (1986), 22–31.

⁵ Szerzője Szentpéteri Márton. In: *Café Babel* 1999/2., 36–45.

A Dicsőség és dicséret Tenéked megváltó királyunk...
(Gloria laus et honor) virágvasárnapi himnusz D
iniciáléja a Bélyei graduálban. Műfaja az Eperjesi
graduál [200] felirata szerint Prosa in Ramis Palma-
rum; az Öreg graduál Introitus gyanánt énekelte.

Gyűlöljed igen-igen
Az híres kurvaságot,
Mint egy poklosságot.

...

Nincs ocsmámb égtelenség [sic]
mint az kurva feleség...⁶

Nem ír az istentiszteleti énekeket másoló deák betűalakításáról, duktusról, gótikus meg kancelláriai hagyományok folytatásáról, arról sem, hogy miért éppen fraktúr a leggyakoribb kiemelő betű. Kimondja a gyűgyei református templom feliratos kazettájának (1767) egyik indás díszre fűzött fürtjéről, s egy épp' olyan nagy stilizált gyümölcséről, hogy az dinnye és szőlő a „manicheizmus két fő vallási jelképe”!⁷ Hasonló (narancssárga és citromsárga) gyümölcsből máshol különféle virágok hajtanak; néhol madár is rebben fölöttük, egyik helyen sincs szőlőlevél, dinnyelevél; a díszítés erősen stilizált.⁸ Semmi kétségünk nem lehet, hogy milyen cél és álláspont vezérli Pap Gábort (nyomaték kedvéért sűrűn hivatkozik is önmagára): „Ez teszi érthetővé azt is, hogy amikor a reformáció meghirdeti a visszatérést »őseink még romlatlan hitéhez« (mert ez a lényege a re-formációnak), akkor Wittenbergben, ha ezt egy Luther prédikálja, vagy Genfben, ha ezt egy Kálvin prédikálja, az ő híveik »őseinken« egyértelműen az első

az ősvallás képzeteiig mindent belemagyarázó Pap Gábor-típusú tudoroknak, akkor például a virágvasárnapi énekléseket (a magyar református gregorián énekes szertartást) fertelmes valaminek kell tekintenünk a „képírás olvasata” szerint. Mert ezt jelképezi a sellő, amelyet itt is látunk. Ismerős templomkazettákról, néhol *Syren* felirattal. Pap Gábor szerint: „A sellő köztudomásúlag a bujaság, a feslettség megidézője a képi közlés szintjén, a hozzá tartozó vers pedig éppen az ilyen (és egyéb) rendeltetés-ellenes viselkedéstől [...] óvja az új asszonyt.” – Ezt egy kezdőbetű »rejtkei« összefüggéséhez magyarázza, és hogy kétségünk ne támadjon, a Nemzeti Kincseinkért Egyesület kiadásában megjelent graduál – Szűz Máriával ékesített kötésben forgalmazott – kísérő tanulmányában idéz Szentsei György daloskönyvéből:

⁶ A képírás túlélési esélyei 17–18. századi kéziratosainkban. Tények és feladatok. In: *Kálmáncsai graduál*. Kecskemét 2005, [2. kötet, átirat és kísérő tanulmányok] 119–126. – Alább Pap Gábor *idézett műve* + lap számmal hivatkozom rá. Az idézett vers két stórfája a 120. lapon olvasható. Sellő ábrázolások: 5–9. kép, többek között 1748-ból, Técső református templomának kazettás mennyezetéről.

⁷ Pap Gábor: *i. m.* 122., 1. kép.

⁸ Például Nagysolymos egyik 17. századból maradt és másodlagosan felhasznált kazettáján.

zsidó-keresztény gyülekezeteket értik. És a »még romlatlan hitéleten« ezeknek a hitéletét. De ha ezt egy magyar prédikátor, mondjuk Nagyharsányban egy Sztárai Mihály, vagy Tállyán egy Szkhárosi Horváth András prédikálja, akkor a híveik közül egyetlen egy sem az első zsidó-keresztényekre gondol. Hanem amikor azt hallja, hogy az »őseink még romlatlan hitélete«, akkor teljesen egyértelmű – hiszen tízezres nagyságrendben itt van a bizonyíték a kezünkben, illetve a fejük fölött –, hogy mindegyik, kivétel nélkül a Szent István kori térítéssel még el nem rontott, eredeti magyar ősvallásra gondol. Tehát a mi őseink még romlatlan hitéletére.”⁹

(3)

Kedvelt imádságos könyveink, atyáink imádságai sem járnak különkül. Alaptalan félreértésen meg félremagyarázason alapul, hogy immár évtizedek óta Bethlen Kata szerzőségéhez kapcsolják a *Bujdosásnak emlékezetköve* című imádságos könyvecskét.¹⁰ A baj nem jár magában, ma is találkozunk a világhálón azzal, hogy Telekiné (azaz Árva) Bethlen Kata a szerző, az ő könyvtárában is volt egy példány. Könyvtára jegyzékét Bod Péter összeírta.¹¹ Nos, erről a könyvecskéről azt tartották (ismétlik ma is), hogy megjelent 15 kiadása,¹² holott csak Debrecenben 20 kiadásáról tudunk. Buda, Kolozsvár, Komárom, Lőcse, Nagyvárád, Pest, Pozsony, Selmecbánya stb. nyomdahellyel körülbelül még 25 (inkább több) alkalommal kiadták ismételten a 20. század elejéig. A kapós kiadványról mondja el Weöres Sándor, hogy a nép falta, de jellemző, hogy a műveltek alig említették.¹³ Igaz ami igaz, Bottyán János népszerűsítő közleménye nem teológiai igényű. Utoljára sajtónkban ez jelent meg. Hagyományosan ő is az ifjabb Bethlen Katának tulajdonítja a szerzőséget.¹⁴ Korábbi egyházi lapjaink néhány írása, amely érdeme szerint foglalkozott vele, cáfolta is a hibásan ráfogott szerzőséget.¹⁵

⁹ Pap Gábor: *i. m.* 121.

¹⁰ Például a *Révai nagylexikon* (Bp. 1911, III, 242) csak Árva Bethlen Katát ismeri, az ő műveként említi, első kiadásának meg Debrecen, 1733. – Aki megnézi a *Pallas nagylexikon*át is (Bp. 1893), ott egészen mást talál a II. Apafi Mihály nejről szóló cikkben: „Neki tulajdonítják a »Mint gyors szarvast, ha vadász sért« kezdetű szép éneket, melynek költői szépségeire már Kazinczy Ferenc is figyelmeztette az irodalmat.” (III, 222.)

¹¹ „Bethlen Kata Fejedelem Asszony kegyesség gyakorlására írott könyvecske: vagy Bujdosásnak Emlékezet köve. Debrecen 1735.” Vö. In: *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757. A Bethlen-család és környezete. Az Apafi-család és környezete. A Teleki-család és környezete. Egyes források.* Sajtó alá rendezte Monok István, Németh Noémi, Varga András. Szeged 1994, 43. (Adattár XVI–XVII. szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/3.) – Simon Melinda–Szabó Agnes: *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója.* Scriptum, 1997 (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai, 1416–1044.; 2.)

¹² Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*, Bp. 1941, III, 221. – Sokan ezt az adatot ismétlik azóta is.

¹³ *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból.* Összeállította, sajtó alá rendezte, magyarázó jegyzetekkel és utószóval ellátta Weöres Sándor. 2. bővített kiadás. A bevezető tanulmány és forrásjegyzék Kovács Sándor Iván munkája. 1–2. kötet. Bp, 1982. – Rövidítve idézem alább: *Három veréb... + kötetszám és lapszám.* Itt: *Három veréb... 2, 33.*

¹⁴ Árva Bethlen Kata imakönyve. In: *Reformátusok Lapja* III. (1959/14, április 5.) [3]. p.

¹⁵ Korábban foglalkozott vele Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságok. In: *Protestáns Szemle* 32 (1924), 143–144. Ide tartozik a irodalomból egyes imádságok átvétele és kapcsolatai miatt pl. Bartók György: II. Apafi Mihály imádságos könyve. [Bevezető és szövegközlés]. In: *Református Szemle* I–II. (1909), 72–77., 88–93., 105–108. – Kristóf György: *II. Apafi Mihály fejedelem könyörgéses könyve.* Erdélyi Múzeum XXXV. (1930), 49–68. – Az imádságos könyvet önálló kiadványként kiadta Kristóf György is, Kolozsvár 1931.

Ámde miként minősíti a maga „felfedezte” költőnőt Weöres Sándor! II. Apafi Mihály (1676–1713) fejedelem hitvesét, Bethlen Katát (1678–1725) tudniillik (aki „bűnös lélek és főként bűnös test lehetett”¹⁶) *sámánnóvé* avatja,¹⁷ *vajakosság*, káldeus varázsszövegek¹⁸ és *ráolvasások* gyanánt¹⁹ magyarázza imádságait, amelyben *fejtetőre fordított női kálvinizmus* testesült meg.²⁰ Ebbeli lelkesedésének lángját lentebb srófolva foglalokzik a Bécsbe zárt pár hétköznapijaival, vagyoni viszonyával és tragédiájával; másrészt tódítja is Kovács Sándor Iván az imádságos könyvecskéhez kapcsolt meglátásokat, mintha azok tények volnának, nem képzelt összefüggések. Ennek megfelelően helyezi el alkotáslélektanilag az ajánló verset, a sebzett és orvosló forrásra találó szarvas emblemáját. „Amikor Bécsben baljóslatúvá setétült, és a bűnös hercegasszonyt már alkalmi szeretők vetkőztették, gyötrő lelkiismeret-furdalását így öntötte versbe:

Mint gyors szarvast ha vadász sért,
És dárdája szívére ért,
Befut havast, ligetet, tért,
A seb mérge, hogy hozzáfért [...]

²¹

Olyanok ezek az örökségünkhöz tapadó jelenségek, mint régi festményre felhordott kenőcs. Rávakoltak ismételten a virágdíszes templomfalakra, átmázolták más-más színűre a padokat és divatos színeket rétegeztek a karzatokra, kazettákra. Balázs Ferenc (1901–1937) alig akadályozhatta meg, hogy szépségesen virágokkal telepingált unitárius templomát (Mészkö) a hívek az akkor divatos gyöngyházzsínre átfestessék. Ez a tanulmány arra vállalkozik, hogy néhány rámozolt réteget lehántoljon hitvalló emlékeinkről és ábrázolatainkról.

Mosolygó oroszlán és tátott torkú Léviátán

Az irodalomtudomány boszorkányvadjára válaszul Szabó András felsorakoztatta Szenci Molnár énekének bibliai hátterét,²² a mitológiában ismeretlen, de az oroszlán jelképes alakjáról a Biblia világában közhelynek számító értelmezést. A tágas vagy keskeny életutat 16–19. századi metszetek sorával is szemléltette. Ezek között van a pokol

¹⁶ *Három veréb...* 2, 33.

¹⁷ „Hadd ajánljam ezt a sámánnót a szövegkutatók figyelmébe...” *Három veréb...* 2, 34.

¹⁸ Nem ismeri fel a zsoldtáridézetet, azt véli, hogy ezek „a káldeus varázsszövegekhez méltó sorok: »Fedezz bé szárnyaiddal, hogy meg ne rettenjek az éjszakai irtózástól; a nyilaktól melyek nappal repülnek; a pestistől mely a setétben előbb-előbb mégyen; a dögtől mely délben kegyetlenkedik». *Három veréb...* 2, 34.

¹⁹ „Minden imája varázslat, ellenállhatatlan sodrású bűvölés-bájolás [...] prózai és verses kis imái is: csupa ráolvasás, vajakosság”. *Három veréb...* 2, 33.

²⁰ „Bethlen Kata hercegné szerint valamennyi[en] bűnben leledzünk, s ha kissé tisztulnánk, úgysis visszaesünk, ezért koszos macskaként kuporodjunk Isten ölébe, és doromboljunk, hízelkedjünk, majd csak megkönyörül. Fejtetőre fordított női kálvinizmus ez, a predesztináció könyörtelen sziklájából mézet facsar: kitűnő pszichológiai érzékkel csitítja el a háborgó lelket, szuggesztíven duruzsolja optimista kegyelemideáját: érthető, hogy a művelt literátus emberek alig említették, s a vigasztalódní vágyó nagyközönség új meg új kiadásban falta.” *Három veréb...* 2, 32–33.

²¹ *Három veréb...* 1, 31.

²² Előadásként elhangzott a ReZeM pécsi konferenciáján, megjelent: Közösségi hitélmény és egyéni sors a gyülekezeti ének szövegében. Szenci Molnár Albert: Mindennémű háborúság ellen. In: *Zsoldár* XII. (2005), 14–20.; és némileg módosítva: – Korábban foglalkozott már a kérdéssel Vásárhelyi Judit: Molnár Albert és a Sátán szövetsége. In: *ItK* LXXXI. (1977), 395–403.

feltátott torka – mosolygó oroszlán képeiben. Kálvin *Institutiója* címlapján is ábrázoltatta ezt Szenci Molnár Albert, bőség-gel említhetünk példákat. Bornemissza Péternél is, sok más helyen is találunk utalást vagy kifejtett megnyilatkozásokat az ördög–világ–test kísértő triászról.

Az európai vallásos képzőművészeti ábrázolások között sokáig széles körben (és felekezetektől függetlenül) jelen volt az út és a kapu emblemikus ábrázolása, vele együtt a szintén bibliai alapú sátán-oroszlán-kárhozat-kísértés.

Ugyancsak fölbukkan a régi met-szeteken is és templomaink kazettáin egy tengeri vagy folyami szörny, tengeri állatok valós és képzeletbeli vonásait hordozó, a Teremtő ellen lázadó fenevad avagy hatalmasság másik képe, a Léviátán. Bálna- vagy delfinfőhöz hasonló, tehát minden más élőlénytől különbözik, amelyet Erdély ta-vaiban, Magyarország folyóiban láthatott a református ember. Van ilyen kazetta például Bánffyhunяд templomának mennyezetén, Ó, *Boldogtalanság* felirattal, a pokol tűzokádó torkát ábrázolva.²³ Néhányszor a prófétáknál, a zsoltórokban és Jób könyvében találjuk a Léviátán megnevezést. Csakhogy az alakos kompozíciókat a mi templomainkból – a hagyományos református nézet szerint – kirekeszti a kép-talalom. Mit keresnek akkor a mennyeze-ten és a karzat mellvédjén?

Kálvin: *Institutio* (1624) RMNy 1308. A címlap bal felső sarkában a mosolygó oroszlán-kapu tág, széles úttal, ezen sokan járnak. A címlap ellenkező sarkán van a szoros kapu, onnan keskeny és meredek út vezet tovább, azon kevesen járnak.

A pokol bejáratát sok hasonló ábrázolat szemléltette, ez egy évszázaddal korábbi, mint a Szenci Molnár Albert munkájának címlapján látható. (*Le livre de Diablerie*, Michel Le Noir, Paris 1508. – Szabó András hivatkozott tanulmányából.)

Lelke szomjazott, nem teste

Többek között úgy kapcsolódik a *Bujdosás emlékeztetője* (a második rész egyik címe szerint is) Szenci Molnár meg a zsoltórozás világához, hogy visszhangozza idézett versét: *Az Ördög, Világ, Test három erős Ellenségkísérteti ellen való Imádság*. Bornemissza Pétertől kezdve az imádságos könyvek szerzői többnyire beiktattak egy ilyen imádságot minden kedvelt elmélkedő munkába. Ezek manapság hiányoznak

²³ Többek között ezt választottam a Multiconfessionality in Early Modern Hungary and Transylvania (Debreceni Egyetem, 2005. október 26.) konferenciáján *Pictography in Reformed Churches* címen elhangzott előadásom szemléltetésére. Akkor még nem ismertem Szabó András fent említett tanulmányát.

szakirodalmunk művelőinek látóköreből, illő méltatásukon és mélyre hatoló elemzésükön szorgoskodó teológusaink nincsenek.²⁴ Az irodalmi irányzatok képviselői betöltik az űrt a maguk szájaize szerint, és nem is igen tudják, hogy máshol húzódnak az összefüggések vonulatai. Ez az imádságos könyvecske is főként az emberi élet ideiglenes, bujdosó és sanyarú voltát kíséri könyörgésekkel, csak másodlagosan vonatkozik a ténylegesen exiliumba kényszerült emberre. Teljesen téves ezt bizonyásként említeni a hazájától távol élő hercegasszony szerzősége mellett. Szenci Molnár jelmondatát az irodalom ismeri, de nem biztos, hogy valódi jelentése szerint (tudniillik bibliai perikópához, a gyermek Jézusnak és szüleinek Egyiptomba meneküléséhez kapcsolódik):

Számkivetésben járt ez földön Krisztus Urunk is,
Járjuk el ez járást hát mi is, ő tagai.²⁵

Ugyanezt a vándorutat járó keresztyén életfelfogást szemlélteti (többek között) egy másik imádságos könyv címe és célja: *Via Jakobaea*,²⁶ illetve a Tótfalusi Kis Miklós által

²⁴ Incze Gábor úttörő monográfiája óta – A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. In: *Theológiai Szemle* VII. (1931), 37–229.; önállóan: Debrecen 1931. (Theológiai Tanulmányok 17.) – csak néhány munkát nevezhetünk meg. Ilyen egy stenciles sokszorosítás. Szőnyi György: *A magyar református gyülekezeti imádság a 18. századtól napjainkig. Gyakorlati theológiai dolgozat*. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Tanulmányi Osztálya. Bp. 1977. (Theológiai Tanulmányok, új folyam 6.) Az utóbbi évek legjobb tanulmánya tudós adventista kollégánké. Szigeti Jenő: *A 18. század első felének magyar protestáns imádságirodalma*. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve X.* Szerk. Petróczi Éva. Bp. 2002, 81–103. Vö. még Dienes Dénes: „*Meheket az én Uram Jézus Krisztustól tanultam...*” *A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon*. Sárospatak 2002. (A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiájának kiadványai 31.) – *Származásnak árnyékában. Könyörgések a 17. századból*. Szerkesztette és az utószót írta Dienes Dénes. Sárospatak 2006. (Acta Patakina XX.) – Huszár Gál & Huszár Dávid: *Imádkozó könyv 1561, 1574, 1577*. Sajtó alá rendezte, bevezette és mutatózta Fekete Csaba. Debrecen 2000 [2002]. (A Debreceni Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének Tanulmányi füzetek 10. – Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 2.) RMNy 395. – *Liturgia Claudiopolitana. A református istentiszteletek rendje Kolozsvárott 1670 táján*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta: Fekete Csaba. Debrecen 2005. (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézetének kiadványai 1. Acta Patakina XVIII. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 9.) RMK I. 1588. – benne hat imádság. Irodalomelméleti szaktanulmányok, pl. Csorba Dávid: *A kegyes élet teológiai érvrendszere id. Köleséri Sámuel életművében*. In: *Theológiai Szemle* (2002) 89–90. – Csorba Dávid: *Az 1657-es év mint a nemzeti történetiszemlélet egyik irodalmi toposza*. In: *Studia Litteraria* (2003) – Csorba Dávid: *Idősebb Köleséri Sámuel (1634–1683) életművének pszichológiai vetülete*. In: *Protestáns Szemle* (2002/4) – Fazakas Gergely Tamás: *Panasz és vigasztalás Kemény János Gilead balsamumában (A 17. századi magyar imádságirodalom néhány műfaji jellegű kérdése)*. In: *Könyv és Könyvtár* XXVI. (2004), 42–44. – Fazakas Gergely Tamás: „*El-távozott a’ mi Magyar Izraélunktúl a’ dicsőség*” (Köleséri Sámuel panaszimádságai 1666-ból). In: *Könyv és Könyvtár* XXVII. (2005), 65–124. – Gyulai Éva: „*Hajtsd le, Uram, füledet...*” Két 17. századi könyörgés. In: *Egyháztörténeti Szemle* VII. (2006), 58–87. – Szabó Csaba: *Árva Zay Anna „Nyomorúság iskolája” című ima- és énekeskönyve (1721)*. Szeged, 1994. – Külön meg kell említenünk P. Vásárhelyi Judit kísérőtanulmányát, aki nem csupán népszerűsítő formában, hanem hasonló kiadásban megjelentette, és a Bullinger-féle imádsággyűjteményt beillesztette Szenci Molnár életművébe. *Imádságos könyvecske Szenci Molnár Albert fordításában*. Válogatta és az utószót írta P. Vásárhelyi Judit. Koinonia, Kolozsvár 1999. (Praxis pietatis.) – Szenci Molnár Albert: *Imádságos könyvecske...* Haydelbergában M. DC. XXI. A faksimile szövegét közzéteszi és a tanulmányt írta P. Vásárhelyi Judit. Bp. 2002. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXXV.) Teológiai oktatásunkban és jegyzeteinkben kevés hely jut az imádságnak és imádságos könyveknek, ezekre nem térek ki. Egyetlen összefoglaló liturgiátörténetünk hiányos vázlata már megjelenése idején elavult volt, Benedek Sándor: *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*. Órisziget 1971, 120–140.

²⁵ RMKT XVII/6 (kritikai kiadás). Vö. Waldapfel József: Szenci Molnár Albert religio-emblemája. In: *ItK* 42 (1932), 431–432.

²⁶ Lőcse, 1683. RMK I. 1304

kiadott Balassi-Rimai költeményei végén is ott olvasható regulák,²⁷ nem szólva a minden régi imádságos könyvben megtalálható útonjárók imádságáról, bennük számos apró részlet és toposz ismétlődéséről. A *Bujdosásnak emlékezőköve* imádságait ajánló programverséről külön tanulmányban illene kimutatnunk részletesen a bibliai hátteret. Itt elégedjünk meg annyival, hogy a kötet mögött lapul egy másik kegyességi alapmű, amelyet az akkor már sok bajt látott hercegasszonynak ajánlott orvosa 1698-ban, gondoskodván lelki orvosságról, nyilván azért is, mert a fejedelmi udvar költségén jelent meg, a fordítása: Arndt *Paradicsomkertecskéje (Paradiesgärtlein)*.²⁸

A sebzett szarvas voltaképpen nem a 42. zsoltárból toppan elénk, hanem a kegyességi könyvek hátteréből, a bűn által megsebzett lélek keresi azokban is orvosát. Nagy vadásznak nevezi Medgyesi Pál is az ördögöt, mint ez a vers.²⁹ Közhely ez is az imádságos századokban meg kegyes munkákban, éppen úgy, mint bibliai idézetek sora, amelyeket igen gyakran nem jeleznek. Olvashatóság szempontjából jobb így, mert ha jelölik, szinte hemzseg a szöveg a lókusoktól. Aprólékos exegetikai tanulmányok kimutathatják ezek egyik részéről, hogy nem mindenkor a textus fő mondanivalóját ragadják meg, de az kétségtelen, hogy még a felszínes biblicizmus is a Bibliához való feltétlen ragaszkodásból ered. A kor szokása szerint mitológiai képek sem hiányoznak ebből az ajánló levelecskének mondott versből. A klasszikus görög és latin irodalomban jártas prédikátorok nem idegenkedtek a szinkretizmustól, ha szolgálta mondanivalójuk kifejezését. A mérges kígyót felfaló öreg szarvas megifjodása is,³⁰ meg a könnyeit hullató szarvas is³¹ ilyen mitológiai, nem bibliai kép, de a végső tanulság kicsengése megmarad hitvallásos keretek között. Rátalál a bűnös a gyógyulásra. Erre szomjazott Dávid is, az istenkereső ember sóvárgása is így vezet el az áldott orvoshoz. Különösen hangsúlyos a versben a zsoltáros király viselkedése (erre a szépirodalmi megközelítés ügyet sem vetett) az ősatyák idején fölbuzgó betlehemi forrásnál:

Három vitéz merítette,
A Vizet, s fegyver közt vitte,
Dávidnak, de kiöntötte,
Lelke szomjuzván, nem teste.

Kazettákon és mellvédeken megmaradt református szarvasaink láttán, amelyek jóval az itt emlegetett ajánló vers keletkezése előtt is ott díszlettek már sok templo-

²⁷ Egy néhány oktató *Régulák által vezérlő uta Minden úton-járó igaz Izraelitának*. Kolozsvár 1701. RMK I. 1623. Hasonmás kiadását gondozta és a tanulmányt írta Szabó Géza. Bp. 1983.

²⁸ Johann Arndt: *Keresztyéni jóságos cselekedetekkel teljes paradicsom kertecskéje*. Kolozsvár 1698. Fordította Huszti [Szabó] István (1671–1710) RMK I. 1524.

²⁹ Ama régi nagy Vadásznak
Nincs száma sok nyilainak...

³⁰ Vagy mint mikor megvénheszik,
Hogy ifjúljon, kígyót eszik,
Annak mérgétől szomjuzzik,
Úgy, hogy halálra betegszik...

³¹ ...De a Szarvas könnyet hullat,
Ha a méreg szívére hat:
Így van sorsa bús fejemnek,
Nincsen száma könnyeimnek...

³¹ Lángi József–Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések* 2, Bp. 2004, 62. – A továbbiakban Lángi–Mihály + lapszámmal hivatkozom e munkára.

munkban, ne feledkezzünk el imádságos őseinkről, Szenci Molnárról sem; valljuk mi is az előttünk járó hitvallókkal, megújítván könyörgéseiket, hogy

Mind a fűvet, mind a forrást,
Megtaláltam, azért áldást
Mondok néked hálaadást
Édes Jézus! Nem áldok mást.

Új karzatok és mellvédek

Új karzat, új színezés? Nem mindenkor. Néha a 17. századi, vagy az átépítés előtti kazetták bukkannak föl a karzaton, a torony alatti feljáróban. Máskor teljesen új táblákat alkottak; alakos képekkel is ékesítették némelyiket. A templom általános stílusában, mert a színes falakon folytatódtak a középkori díszítések a 17. században, tehát a reformáció után még száz esztendővel és később is, az utóbb feltárt töredékek ezt szemléltetik.

Most az alakos képekről kell szólnunk. Ilyenek is voltak. Több, mint a millennium-táji legendás megközelítésből következne, tudniillik hogy fekete zsolnár és fehér fal a református. Ezt magam is így tanultam gyermekkoromban, Móriczot is emlegették az öregek, hogy ő is ezt vallotta. Bizony nem ez volt a történeti valóság. „A kazettás mennyezetek kutatásának talán legvitatottabb témája a figurális ábrázolások, és azok értelmezése. A felméréseink során is beigazolódt, hogy jóval több figurális ábrázolás található a kazettás mennyezeten, mint amennyit a műfajjal foglalkozó szakirodalom ismer.”³²

Az ilyen alakos ábrázolatokat is tartalmazó mennyezetek és karzatok sorában van egy csoport, amelynek képeit mintegy magyarázó program szerint kell értelmeznünk. Ennek vonulata a Partiumtól az Érmelléken át a Székelyföldre húzódik, jelenleg nem tudjuk, ilyen ábrázolások mennyire széles körben terjedtek el korábban, mennyi díszítést fed még a többszöri átfestés, mennyi pusztult el nyomtalanul és megörökítés nélkül.

Sok templomunk átépült a 16–20. században. Részben szükségből (lerombolták, leégett, bővíteni kellett), de sokszor a divat változásának engedett a későbbi időben, és értékei elpusztultak. Szórványos és bizonytalan adatokat gyűjthetünk arról, hogy hol és milyen karzatok voltak, és mikor meg hogyan épültek át. Természetes volna, hogy az ügyvélt centrális elrendezés a hosszanti fal közepén (középkori helyén) hagyott szószékkel szemben épül a karzat. Ezt sokszor lebontották a 18–19. században és a *kis-templomba* (a hajdani szentélybe) építettek karzatot, meg a templom nyugati végébe. Vagy ott megerősítették, mert orgona épült rá. Díszesre pingálták. Virágokkal, helyenként alakos díszekkel, emblémákkal, ritkán városképekkel ékesítették.

Pietizmus és emblematika

Jelmondatot, jeligét, egyezményes jelet a beavatottak érthetnek jól. Mindenki másnak vagy semmitmondóak, vagy félrevezetnek. A hazai földre gyökerezettnek értelmes az, hogy „Nekünk Mohács kell”, vagy hogy „Ugocsa non coronat”. Külföldinek nehézkes lefordítani, magyarázgatni. Jelképek nem bonthatók szét, egészben szemléltethető és csak úgy értelmesek, analitikus módszerrel megközelíthetetlenek, részeik összegéből nem fejtegethető meg valós jelentésük. A szintézis lexikológiai és szemantikai értelmezése roppant kényes, szintaktikája fokozottan. Többek között ezért nem lehet

³² Lángi–Mihály: *i. m.* 62.

jelképeket erőszakolni. A diktatúrák tehát inkább manipulálnak, ezt teszi a reklám is. Pravoszláv himnuszokat énekeltek úgy, hogy a Párt meg Sztálin került Isten neve helyére. 1919-ben is tudatosan használtak a Lenin-fiúk egyházi kifejezéseket a Magyar Tanácsköztársaság diktatúrájának elfogadtatását remélve. Haldokló társadalom nem tud sem jelképeket alkotni, sem elfogadni.

Kazettás mennyezeteinken, úrasztali terítőinken, karzatok mellvédjén, még a falakon is voltak magyar református és egyetemes keresztyén jelképek, emblémaszerű ábrázolások. Ezek sorában tűntek fel a 18. század második felében négysoros versekkel emblémaszerű alakok kazettákon, főként pedig karzatok mellvédjén, ritkábban padokon, némelykor faragások társaságában, amelyeknek eszmei háttere a pietizmus. Szó sincs valamiféle lassú vagy váratlan elvilágiasodásról, hitelvi engedményről, eretnekségről. Sőt, ezeknek az ábrázolásoknak az élettel és az imádkozással való közvetlen kapcsolata érhető tetten. Hazai viszonyainkhoz alkalmazott klasszikus pietista könyvek, százados hagyományú kegyesség, amely ötvöződött a puritánok törekvésével, folytatva – a magunk módján – a *Praxis pietatis* gyakorlatát.

Zólyomi Perinna Boldizsár (1575–1624) semptei evangélikus lelkész 1616-ban magyarította a pietizmus egyik alapművét. Több európai nyelven ismételt kiadták Johann Gerhard (1582–1637) *Meditationes sacrae* és *Exercitium pietatis quotidianum quadripartitum* (1606) című elmélkedéseit és imádságait.³³ Csaknem egy évszázaddal később – alighanem még öreg Ács Mihály (1646–1708) által javított, és verses summácskákkal – kiegészített változata készült sajtó alá, azonos nevű és korán elhunyt fia (1672–1710) adta ki újdonsült rektorként Bártfán 1710-ben.³⁴

Ezt a művet a Nagyenyedi Református Kollégium gondnoka és a főconsistorium jegyzője, Inczédi József (1688–1750) újra magyarította. Nem tudjuk, hogy a korábbi fordítást ismerte-e. A latin munkát forgatta ifjúságától fogva, adaptációja már Gerhard halálának évszázados fordulóján, tehát 1737-ben készen volt. „Szent Vallásunkhoz alkalmaztatta” – írja róla az approbáló püspök Deáki Filep József (1681–1748), „az erdélyi Helvét Confessio szerint Reformált és némely Augustana Confession lévő Eklésiáknak is Superintendense”. Ezt a megjegyzést értsük úgy, hogy az átdolgozás gyökeres. Inczédi szerkezetileg is módosított az eredetin, ötönként egybefoglalta az elmélkedéseket, a gyakorlati részt elhagyta, négysoros verses summával és emblematikus ábrákkal is ékesítette a kötetet. Itt látható a tíz metszet.

Az egyes ábrák feliratai összefüggően, versbe összefoglalhatóan vannak megalakotva, azért lássuk előbb az egész sorozat összefoglalóját, majd utána az összes verses summát.

- [1.] Ó, boldogtalanság,
- [2.] Ihol az orvosság!
- [3.] Boldog keserűség,
- [4.] Áldott szent szövetség.
- [5.] Megelégttetünk,
- [6.] Öröme vitetünk.
- [7.] Harcoljunk szívesen,
- [8.] Fussunk egyenesen!
- [9.] Erős a szeretet,
- [10.] Földről égbe siet.

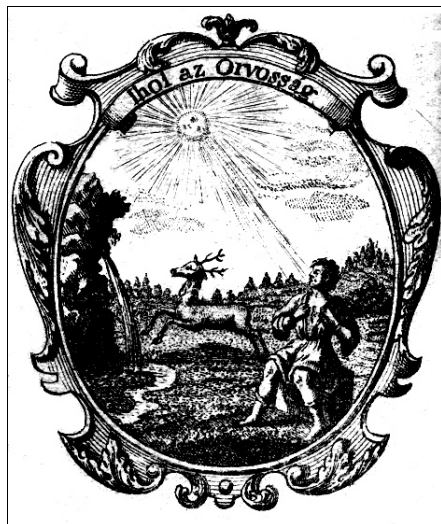
³³ RMNy 1100.

³⁴ RMIK I. 1772.

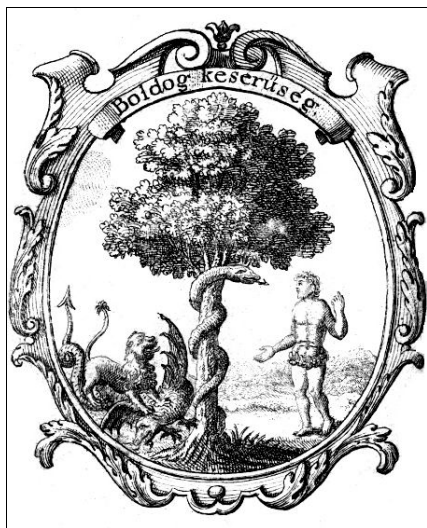
[Inczédi József] *Liliomok völgye* (1745) metszetei
a hozzájuk tartozó négysoros versekkel

*Gyermeki buborék e világi élet,
Mérő serpenyővel eljő az ítélet,
Pokol tüze-füstje lesz jutalom-bére,
Akinek nem kellett a váltásznak vére.*

*Véres sebeiknek mérge szívem bántja,
Ezt csak az igazság napja gyógyíthatja.
Köszál vizeire sietek, mint szarvas,
Ott lesz szomjúságom hívesítő orvas.*

*Kárhozatra méltó voltomat siratom,
Jézus sebeivel, de magam biztatom.
Mert a gyilkos Sátánt értem megrontotta,
Júda oroszlánja sárkányt megtaposta.*

*Eljegyzett magának drága vőlegényem,
Kinek szerelmében van minden reményem;
Égő szívem s fel készült szárnyal igyekezik,
Edes öleiben ó, mikor érkeznek?*

*Manna s kőszál vize Izráelt táplálta,
Lelkem is Jézusban e kettőt találta.
Bűnöm förtőiből megmosta lelkemet,
Teste táplál, s azzal egyesít engemet.*

*Kert az eklezsia, Szent Lélek felette,
Fényes nap a Jézus, ragyog környüllötte,
Drága illatozó virágokkal teli
Tövis közt bijdoklót olajág tiszteli.*

*Háromfejű sárkány áll előttiink harccal,
Mert világ, test, Sátán velünk együtt barccal.
Paizs a hit, ezzel nyílait elűzem,
Fegyver a könyörgés, mindhármat meggyőzem.*

*Bujdosom e világ tövises pusztáján,
De nyugszom reménség erős vasmacskáján.
A hajnal szarvasát nyomozva keresem,
Szép kies helyt legel, elmégyek, meglesem.*

*Világot, mint kevély pávát megútáltam,
Tövis koszorúmban mert több jót találtam;
Boldog egymáshoz hű pár galamb-szerelme,
Vőlegény Jézusom, lelkem segedelme!*

*Mint megbűszbödött dögnök, kit sok hollók tépnek,
Ily vége lesz minden földi jónak, szépnek.
Repes lelkem innét igazság napjához,
Sok ezer angyalok s szentek táborához.*

A versek szó szerinti egyezése miatt kétségtelen, hogy a református templomi karzatok mellvédjét ékesítő alakos ábráknak ez a csoportja közvetlenül összefügg a protestáns kegyességgel, méghozzá a kegyes elmélkedések eme nemzetközi rangú alapkönyvével. Azt egyelőre nem tudhatjuk, hogy az ábrázolásban ez az átdolgozott munka a festett karzatok képeivel együtt (jóval) korábbi közös forrásra támaszkodik-e, illetve hogy honnan származnak maguk a metszetek? Lehet, hogy megalkotásuk az idős Barth János vezetésével működő nagyszebeni nyomda leleménye volt Inczédi József instrukciói szerint. Az is lehet azonban, hogy metszetes és emblémás könyvek korábbi anyagát vették át, vagy valamelyik rézmetszetű ábrákkal megjelent kegyességi könyv ábráit másolták. Ugyanezeket (különbéle változatokban) a környék számos templomát ékesítő festő-asztalos család, az Umlingok alkalmazták, de nekik is lehetett egyéb mustrájuk, korábbi mintakönyvük. Továbbvezető nyomként említ a művészettörténet szakirodalma egy lehetséges előzményt. Van hasonló könyvbeli ábrázolat is. Az első egy erdélyi főúr birtokában volt metszetes könyv, Debrecenben és másutt nyomtatott könyveken tűnt föl a második. Rettegi György Kolozsvárott őrzött könyvei között található Cornelius Agrippa: *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium liber*, Lipsiae, 1693.³⁵ Rézmetszetű díszcímlapján Joachim Sandrart (1606–1638) ábrázolta a buborékot fúvó gyermekalakot, amely a mellvédeken és a *Liliomok völgyében* a világi élet hiábavalóságának jelképe. 18. századi könyvekben alkalmazott fametszetes záródíszben ugyanez a buborékokat eregető gyermek található.

³⁵ Lángi-Mihály: *i. m.* 65 (címlapképpel).

Művészi alkotásnak nem rangos ez a tíz metszet, csaknem a vásári szentképek világát idézi, alkotásmódja, kezdetlegessége és esetlensége nem az ösztönös naiv festőké, inkább az artisztikus képalkotásra kevés tehetségű mesterkedőké. A 3. ábra 16. századi metszete szemlélteti a kvalitásbeli különbséget. A négy sorosok metszésében (meg a karzatokon) alkalmazott betűk sem ütnek meg a művészi kalligráfia szintjét. A metszés gondos, mesterségre jó, a távlat és arány torz. A célnak megfelelnek a képecskék, és ille- nek is a falusi asztalosok alkotásai, a tükrösök, ládák meg a gyermekrajzok világába. Ami a rajzból hibázik, azt pótolja az összetett és elvont tartalom. A képek mögött rejlő bibliai helyek sorozatának, meg az elmélkedéseknek a képi ábrázolással együtt való elemzése során tárulnak fel a finomabb összefüggések. Itt szorítkozzunk arra, hogy a festett karzatok ábrái nem öncélúak és nem függetlenek az imádkozó gyülekezetek meg a 17–18. századi kegyességi mozgalmaktól, illetve a hazai puritánok igyekezetének megvalósulásától. Alakos mivoltukban nem fordítanak hátat a reformációnak, és nem is a Biblia pauperum világába sorolandók, ezt a magyarázó négy soros versek eleve elhárítják.

Kálvinisták kettős mércéje

Hagyomány, hogy a kálvinista elzárkózó, kö- zömbös vagy ellenséges a művészet iránt. A reformáció első két századában a bálványimádás vádja és kísértése ezt megokolta. Azóta csak kárát látjuk. Útját egyengetjük a hanyatlásnak az- zal, hogy nálunk a művészetnek nem lehet önál- ló szerepe szertartásban, gondolkodásban, gyakorlati teológiában. Hamisan nyegegő orgo- na, éktelen zsoldár, »református-szürke«, giccses márványutánczat, ordináré szobacsillár és ha- sonlók tanúsítják, hová vezet, ha nincs *szakrális* művészet. A templom terével, az akusztikával igen keveset törődtünk, többet az úrasztala köré emelt ormóttan koralattal. Mai építész formális önkényével nem szeghetjük szembe elveinket, hogy milyen a gyülekezet és szertartás szempontjából megkívánt templom, mert nincsenek kidolgozott elveink. A beszéd és vers művészete egykor igen rangos volt. Kálvin kora legjobb költőjével íratta a zsoldá- rokat, kántora mester volt, oda sem engedett tanulatlant.

Szenci Molnár Albert: *Az keresztényi religióra és igaz hitre való tanítás, melyet deákul irt Calvinus János, és osztán franciái, angliái, belgiai, olasz, német, cseh és egyéb nyelvekre fordítottanac, mostan pedig az magyar nemzetnec isteni igazságban való épületire magyar nyelvre fordított Molnár Albert...* RMNy 1308. Részlet a címlap szemböli bal oldaláról, a keskeny út ábrázolása alatti középrészről.

Hozzáértetlen hogy óvhatja a templomba illő éneklést? Építhet-e méltó Istenházát? Bibliái, jézusi előírás-e az éktelenség és rideg otthontalanság? Egyszerűséggel takarózó sivárságunk hátterében alkati ok rejlik. Akinek minden színárnyalat szürke, vagy a nagyon hamis és tiszta hangok egyformák, az nem ítélt meg összhangot, színharmóniát. Ok a szokás is. Aki úgy mérlegel, hogy ő nagyapjától megszokta-e, annak minéműek az alapelvei? Esztétika, ízlés, igény és hasonlók lehetetlenek, ha a presbiterek szerint *nem szokás*, ha érteni kell hozzá. Nem református hagyomány – mondhatjuk a liturgia bibliai időktől szokásos felelgetős elemeire. Történetietlen, ha nem azt mondjuk, hogy a 18–19. század óta dívó református nézetek szerint ítélünk. Azt sem tesszük hozzá, hogy az eltiltott passió nem javított a gyülekezet éneklésén meg a prédikáción. Elhallgatjuk, hogy a »kálvinista« érték szóba sem jön, mikor mai *iffúsági műsorok* tarkítják istentiszteletünket, vagy ugyancsak evilági hajbókoló köszöntések, máskor meg kuruckodó szólamok.

A festett kazetták színei és formái intenek, ez nem mindenkor és mindenütt volt így. A maguk módján, de áhítatos imádságként pingálták atyáink a templomot, faragták a gerendát, hogy megadják a módját. Ne is legyen, ne is lehessen éktelen Istenháza nálunk, se gyülekezeti terem ízlés nélkül környezetünkben, ha teológiai, amit annak monddunk, és bibliai.

Szenci Molnárral kezdtük el, fejezzük be szintén vele. Az *Institutio* címlapjáról való az itt következő allegorikus ábrázolás. A mű előszava és ajánlása után a címlap eme részletének summázása és verses magyarázata sem hiányzik a nagy műből. Ilyen képi ábrázolásnak nem találjuk mását sem hazai faragványon, sem kazettán. Készülve a meghirdetett Kálvin-évre, figyelmeztessen bennünket akkor is, hogy nem volt idegen zoltárköltőnkől, nem vélte idegennek Kálvin művétől sem az emblematikus kiábrázolást. Ráadásul a verset adaptálta csupán, Kálvin utóda, Béza (Theodore de Bèze) egyik epigrammája van a hátterében, ezt elején és végén zoltárköltőnk megtoldotta, az ő leleménye a koronás fő.³⁶

Értelme az Religio képének,
mely jobb felől vagon ez könyv titulussán.
Ember kérdésére felel az Religio.

[E jelöli az emberi kérdést, R pedig a vallás jelképes nőalakjának választát]

- E: Mondd meg, ó, szent Religio,
Istentől nemzett leányzó,
Ki tiszteled nagy hívségben
Az Istent minden időben,
Mire való ez korona
Fejeden, csillaggal rakva?
- R: Én mutatok Menny Országára
Utat, és az bódogságra.
- E: Mire viselsz rosszas ruhát?

³⁶ Waldapfel József: *i. m.*, továbbá a Rimay-féle parafrázisához vö. Fazekas Sándor–Juhász Levente: A kaméleon színváltozása – A Sebes agynak késő sisakról és forrásáról. In: *A magyar költészet műfajai...* Szeged 2005, 19.

- R: Megvetők múlandó jókat.
 E: Mit jegyez az könyv kezeden?
 R: Atyám törvényét nézd ebben!
 E: Mellyed miért mezítelen?
 R: Tiszta hívségem értsd ezen.
 E: Miért könyöklesz keresztre?
 R: Kereszt nyugot meg kedvemre.
 E: Szép szárnyaid mire valók?
 R: Mennybe repülni tanítók.
 E: Miért vagy ily fényességgel?
 R: Szívet tisztítok új fénnel.
 E: Mire tartasz zabolás féket?
 R: Szívnek tiltom kényességét.
 E: Halált mit nyomsz lábad alá?
 R: Vagyok halálnak halála.
 E: Mit kell érteni ez hadon
 Környüled ez zurzavaron?
 R: Mindenütt nagy erőszakot
 Szenvedek méltatlanokat,
 De szenvedvén erőt vészek,
 S végre Istenhöz felmégyek.

Brüstungen und Frömmigkeit. In memoriam Ladislai Dávid

Diese Studie, die zur Erinnerung an den unlängst verstorbenen Kunst- und Kirchenhistoriker *Dr. László Dávid* geschrieben wurde, erschliesst die Verbindung zwischen der protestantischen Frömmigkeit und den Emblemen. Dieses Thema wird von ihm mit folgenden Gedanken eingeleitet: „Für den ungarischen Übersetzer der Psalmen, Albert Szenci Molnár (1574–1634) bedeutete der Psalm seelisches Brot und es machte ihn in der Welt der Embleme sehr bewandert. Zu seiner Zeit waren beide selbstverständlich für die Frömmigkeit, Rechtschaffenheit und für das Europäertum erforderlich. Vom Titelblatt des Psalters durfte nicht die Darstellung des harfenspielenden oder neben seinem Instrument betenden, biblischen Königs fehlen. Leider sehen wir heute nirgends eine David-Skulptur auf unseren reformierten Orgeln. Auf dem Titelblatt eines protestantischen Gesangbuchs (Wardein 1566) war das Bild des betenden David zu sehen. Das Titelblatt einer Auflage des *Prosapsalters* von *István Bencédi Székely* (1548) wurde auch mit einem Bild von Sängern, Instrumentisten, alttestamentlicher Prozession und einer Orgel geschmückt. Aber dieses Buch wurde nicht in Siebenbürgen, sondern in Krakau gedruckt. Unsere heimatlichen Gesangbücher folgten nicht der Tradition der bebilderten Titelblätter. Man soll aber dabei nicht an das Bildverbot denken. Es mangelte an Geld für die Druckkosten.“